

MITE I CIVILITZACIÓ EN LA LECTURA ADORNIANA DE LA *IFIGÈNIA* DE GOETHE

STEFANO PETRUCCIANI

Università La Sapienza (Roma)

A partir de la *Dialèctica de la Il·lustració*, el llibre escrit juntament amb Horkheimer i publicat el 1947, la crítica adorniana a la civilització occidental, culturalment desencantada i econòmicament capitalista, esdevé un raonament al centre del qual es troba la dialèctica del mite i de la Il·lustració. La vocació d'Occident, a partir de l'Ulisses homèric, que segons Adorno és el prototip de l'individu occidental, és precisament la d'emancipar l'individu de la subjecció al mite, d'alliberar-lo i fer-lo senyor de si mateix, sostraint-lo del domini de totes les potències irracionals: mites, religions, supersticions. Així, la vocació d'Occident pot resumir-se, considerant-la en un sentit molt ampli, en el concepte d'Il·lustració; i amb el concepte de mite poden indicar-se tots els elements arcaics i irracionals dels quals la Il·lustració vol emancipar l'individu occidental.

Ulisses és el primer individu modern (per a Adorno, tot i que la modernitat i el racionalisme d'Ulisses ja havien estat esplèndidament cantats pel mateix Dant) car, en la peregrinació a la qual es veu abocat després de la guerra de Troia, derrota els monstres mítics tradicionals mitjançant l'ús d'una raó lúcida i astuta, temerària i tècnicament evolucionada. Gràcies a ço, després d'haver inventat la trampa del

cavall de Troia, surt airós d'innombrables peripècies, defugint, d'una banda, la força bruta de monstres mítico-pri-mordials, com Polifem, Escil·la i Caribdis, i de l'altra, les seduccions encantadores i mortíferes de criatures fabuloses, com Circe o les Sirenes. Ulisses derrota en el camp de bata-lla les figures del mite i de la superstició. Per aquesta raó, és l'arquetip de la Il·lustració occidental.

Però la tesi d'Adorno és que la Il·lustració occidental, lluny de constituir una autèntica emancipació del mite, hi està catastròficament arrelada.

L'alliberament de les institucions mítico-arcaiques del sacrifici, que servien antany per a guanyar-se el favor de les potències superiors (com explica, per exemple, el mite d'Ifigènia) és obtinguda pel subjecte racional, sosté Adorno interpretant la història d'Ulisses, solament al preu del sacri-fici de si mateix. Hom s'allibera del sacrifici com a arcaica institució que sosté la vida social pagant el preu de celebrar el sacrifici a l'interior de si. L'individu ha de sacrificar-ho tot al propòsit suprem de la seva autoafirmació; els impul-sos, els afectes, la debilitat «supersticiosa» i les inclinaci-ons febles han de sacrificar-se a la solidaritat amb els altres homes i amb les altres criatures. En el mateix instant que l'individu es rendís a la debilitat de les seves inclinacions, estaria perdut; la fèrria llei de la societat «civilitzada» no li ho consentiria. Com a conseqüència de ço, la Il·lustració, al seu torn, també es revela com a mítica, car en l'emancipa-ció del mite arcaic i del sacrifici, el principi d'equivalència que actuava en aquests segueix regnant sobiranament: l'au-toafirmació es paga amb l'autosacrifici; el domini sobre la naturalesa, amb el domini sobre els homes; l'emancipació de la naturalesa, amb la transformació d'aquesta societat en una «segona naturalesa». En resum, l'alliberament es trans-forma en una nova esclavitud.

En dibuixar d'aquesta manera la dialèctica de la civilit-zació, Adorno té indubtablement ben present un important

i dens assaig de Walter Benjamin, que l'any 1922 l'autor del *Drama Barroc* havia dedicat a les *Afinitats electives* de Goethe.¹ Al centre de l'obra mestra goethiana es troba, com és subratllat en la interpretació de Benjamin, la dialèctica entre les institucions de la societat civil (el matrimoni) i el retorn inexorable del destí mític. Com en el mite, la culpa que pesa sobre els personatges de la novel·la és expiada per la mort d'un innocent (l'infant que s'enfonsa en el llac). Segons la lectura de Benjamin, el sentit profund de la novel·la és precisament el de fer emergir el tema que després serà àmpliament elaborat per Adorno, ço és a saber, el fet que la civilització construïda sobre la repressió de la naturalesa no dona lloc a una vertadera emancipació i a una efectiva superació del mite, sinó que el reproduïx a través d'una connexió inevitable de culpa i expiació que es nega a resoldre's en una autèntica i pacífica conciliació.

Tenint ben present l'assaig de Benjamin, Adorno considera, en un text del 1967,² un altre lloc decisiu pel que fa a la confrontació goethiana amb el mite, l'*Ifigènia a Tàurida*, on l'autor del *Faust* revisita la tragèdia euripídia. El nus problemàtic és sempre el mateix: ¿és possible interrompre la cadena de les culpes (per exemple aquella que senyala el destí dels Atrides), l'eterna successió de culpa i pena, i accedir a una dimensió que podríem anomenar de conciliació, de perdó, de redempció, de relació pacificada amb l'altre i amb la naturalesa?

Aquest és exactament el tema de la tragèdia goethiana. Tota la història es descabdella sota el domini de la repetició mítica. El tema de fons és l'enfrontament entre els avançats grecs (Ifigènia, el germà Orestes i l'amic Pílates), i els bàr-

1. W. BENJAMIN, *Le affinità elettive*, dins de: *Angelus Novus*, Torí: Einaudi, 1962, p. 155-232.

2. Th. W. ADORNO, *Sul classicismo dell'“Ifigenia” di Goethe*, dins de: *Note per la letteratura 1961-1968*, Torí: Einaudi, 1979, p. 173-191.

bars tàurids, amb llur rei Thoas. Però tant els uns com els altres estan subjugats al domini de la repetició mítica. A l'illa dels tàurids, ha existit des de temps immemorials el costum bàrbar segons el qual tot estranger que s'aproxima a llurs costes és sacrificat a la deessa Diana – un costum al qual feliçment s'oposa la sacerdotessa Ifigènia, precipitada en el context bàrbar després d'haver estat miraculosament salvada del sacrifici al qual estava destinada.

Encara que els tàurids siguin atacats per llurs bàrbars rituals de sacrificis humans, els grecs també es troben sota la maledicció mítica: Orestes podrà ésser alliberat de la seva culpa de matricida, que al seu torn havia castigat la culpa de la mare Clitemnestra, solament si porta a la pàtria la seva germana Ifigènia, a qui el rei Thoas li agradaria prendre com a esposa. En ésser refusat, Thoas respon amb la decisió de tornar a aplicar amb vigor el sacrifici, les primeres víctimes del qual haurien d'ésser el propi Orestes i Pílates, que també es troben a l'illa. L'única solució, fortament defensada pel personatge “ulissiàc” i astut de Pílates, és que Ifigènia, enganyant intel·ligentment Thoas, organitzi la seva fuga i la dels dos joves. Però ço significaria perpetuar la mítica cadena del mal: el preu de la salvació d'Orestes seria la culpa d'Ifigènia, obligada per amor al germà a assumir sobre si la culpa de l'engany contra el bàrbar però honest Thoas.

Ifigènia, tanmateix, no accepta la perennitat de la cadena de culpa i pena: “Aqueix malefici ha de regnar eternament?” –s'exclama– “Al capdavall, tot defalleix. La perfecta felicitat, la força més bella de la vida s'extingeix al final: ¿per què no el malefici?”³. Decideix així (a diferència de la Ifigènia

3. J. W. GOETHE, *Ifigenia in Tauride*, trad. it., Garzanti, Milà, 2001, p. 114, vv. 1694-1698 [Nota del traductor: Joan Maragall, en la seva versió de la Ifigènia, tradueix així aquests versos: “[...] Tot passa: / els mellors goigs i forces de la vida / tenen un fi... i el mal no ha de tenir-lo? (J. MARAGALL, *Ifigènia a Taurida*, dins de: ÍD., *Obres Completes de Joan Maragall*, vol.VIII, Sala Parés, Barcelona, 1931, p.109)].

d'Eurípides) no recórrer a l'engany ans confessar a Thoas el projecte de fuga i posar-se a les seves mans, tot pregant-li que concedeixi no solament als dos joves de partir sinó també a ella, a qui el rei estima sense ésser correspost. Amb aquest oferir-se desarmada, Ifigènia, a qui Goethe, com recorda Adorno, defineix com a “diabòlicament humana” en una lletra a Schiller del 1802, obté allò que desitjava i deixa al bon Thoas sol amb la seva generositat.

¿Però es tracta realment, com han sostingut molts intèrprets, d'una superació de la maledicció mítica en el reconeixement de la humanitat que uneix grecs i bàrbars? Per a Adorno, les coses no són així en absolut. Pròpiament, a través de la seva desarmant sinceritat, la “diabòlicament humana” Ifigènia indueix el “bàrbar” Thoas a fer allò que ella desitja, ço és, resignar-se a acceptar l'ésser abandonat d'aquella a qui estima. Davant de ço, però, és legítim preguntar-se si el rude i primitiu Thoas no serà més humà que els avançats grecs; aquests, com els imperialistes occidentals que en descendeixen, protesta Thoas, “giren sovint llur àvid esguard als llunyans tresors dels bàrbars, al velló d'or, als cavalls, a les belles filles”; dit d'altra manera, practiquen “bàrbarament” l'art del saqueig i de la rapinya que hauria d'ésser característic dels primitius, no certament de la humanitat avançada. La moral que Adorno extreu del drama goethià s'adequa perfectament a la seva tesi sobre els límits d'una civilització que es construeix sobre la capacitat de dominar els altres i la naturalesa i que, precisament per ço, recau en el mite. També la conciliació “anti-mítica” de la sublim Ifigènia, al cap i a la fi, no és estranya a la manipulació i a l'autoafirmació en perjudici dels més ingenus i dels menys avançats. No hi ha vertadera humanitat, ni, per tant, emancipació del mite, sense una autèntica conciliació, capaç de deixar vertaderament en-rere la voluntat d'exclusió i d'opressió.

Traducció d'Abel Miró i Comas